

ERRATA:

PASTOR OF POLITIE?

OP PAGINA 16 REGEL 15, WORDT VERWEZEN NAAR PAGINA 13,
DIT MOET ZIJN PAGINA 11.

OP PAGINA 20 STAAT EEN DRUKFOUT. IN DE VEERTIENDE REGEL
VAN BOVENAF MOET HET WOORD 'BEGELEIDING'
WORDEN VERVANGEN DOOR HET WOORD 'BELEDIGING'

OP PAGINA 23 PUNT 1, REGEL 7 MOETEN DE WOORDEN
'TEGEN ZIJN GEAARDHEID STRIJDT,' WORDEN VERVANGEN DOOR
DE WOORDEN 'MET ZIJN GEAARDHEID OMGAAT.'

pastor of politie?

Overwegingen inzake het
Voorontwerp van Wet
Gelijke Behandeling

Den Haag, februari 1982

INHOUD

Woord vooraf	4
Hoofdstuk I Inleiding en probleemstelling	5
Hoofdstuk II Rechtsbeginselen, grondrechten en derdenwerking	8
Hoofdstuk III Beperking van grondrechten en van gewetensvrijheid	11
Hoofdstuk IV Toepassingen van vrijheden	13
Hoofdstuk V Onderscheid tussen hetero- en homofielen	19
Hoofdstuk VI Onderscheid naar burgerlijke staat en gezinsverantwoordelijkheid	21
Hoofdstuk VII Conclusies	23

Publikatie van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.
Het Instituut heeft ten doel het (doen) verrichten van wetenschappelijke arbeid ten behoeve van het CDA op basis van de grondslag van het CDA en in aansluiting op het Program van Uitgangspunten. Het Instituut geeft gedocumenteerde adviezen over de hoofdlijnen van het beleid, hetzij op eigen initiatief, hetzij op verzoek vanuit het CDA en/of van leden van het CDA in vertegenwoordigende lichamen.

WOORD VOORAF

Wie is een betere christen, hij die wetgeving tegen discriminatie van homoseksuelen en ongehuwd samenwonenden bepleit, of hij die met kracht opkomt voor het recht om deze mensen te weren? Zulke discussies worden helaas gevoerd, zowel in de huis-kamers als in de gespreksfora, die de media voor ons organiseren.

Van verschillende zijden werd het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA gevraagd terzake een advies op te stellen, en wel zo snel mogelijk, omdat het hier een onderwerp betreft, dat direct de politieke overtuiging van het CDA raakt, zoals die is neergelegd in het Program van Uitgangspunten. Onze medewerker drs. C. J. Klop stelde de tekst op en maakte hierbij gebruik van de adviezen van enkele deskundigen op staatsrechtelijk en ethisch-theologisch gebied.

Wij danken de betrokkenen, prof. mr. F. H. van der Burg, prof. dr. J. H. Christiaanse, prof. mr. H. Franken, mr. H. J. M. Jeukens, mevrouw ds. M. J. van der Veen-Schenkeveld, dr. A. Veerman en prof. dr. J. P. Versteeg voor hun inbreng.

Het Wetenschappelijk Instituut is evenwel verantwoordelijk voor het eindresultaat.

Het voorontwerp van Wet gelijke behandeling worstelt met twee gedachten, die beide tot de christen-democratische politieke overtuiging behoren. Enerzijds de gelijkwaardigheid van mensen, anderzijds het recht om de eigen godsdienstige overtuiging te beleven. In het standpunt, dat wij hierbij aan u voorleggen, wordt die spanning op onzes inziens herkenbaar christen-democratische wijze verwerkt. Het gaat er niet om te kiezen voor het een of het ander. Dit dilemma is onjuist. De vraag is hoe gemarginaliseerde groepen in onze maatschappij tegen discriminatie kunnen worden beschermd onder handhaving van het eigen mandaat van samenlevingsverbanden. Het rapport wijst daarvoor de mogelijkheden aan.

Het bestuur spreekt de wens uit, dat deze brochure zal bijdragen tot een goed inzicht in en een zuivere discussie over het vraagstuk van het wegnemen van ongerechtvaardigde ongelijke behandeling.

prof. dr. P. A. J. M. Steenkamp
(voorzitter)

drs. A. M. Oostlander
(directeur)

I. INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING

In oktober 1978 verzocht de Tweede Kamer bij motie aan de regering om te komen met een ontwerp van wet, dat zich zou richten tegen alle vormen van discriminatie, daarbij inbegrepen discriminatie op grond van homofilie en huwelijks staat. In september 1981 is een voorontwerp verschenen, dat discriminatie wil tegengaan op grond van geslacht, geaardheid en burgerlijke staat, genoemd het voorontwerp van Wet gelijke behandeling, in het spraakgebruik de 'Anti-discriminatiewet'.

Het voorontwerp

Het voorontwerp van Wet gelijke behandeling verbiedt ongerechtvaardigd onderscheid te maken tussen personen om reden dat zij man, vrouw, homofiel, heterofiel, getrouwd, ongehuwd samenwonend of alleenstaand zijn. Het voorontwerp heeft betrekking op tal van terreinen in het openbaar en maatschappelijk leven; dit betreft zowel de verhouding van burgers en overheid als het maatschappelijk verkeer tussen burgers onderling. Men kan daarbij denken aan arbeid, loon, onderwijs, bedrijfsleven en verenigingen. De wet zal echter niet van toepassing zijn op:

- a. voorzieningen en activiteiten van godsdienstige aard en op voorzieningen en activiteiten in verband met bezinningssamenkomsten van levensbeschouwelijke aard;
- b. verenigingen of stichtingen die in hoofdzaak zijn gericht op besloten bijeenkomsten in de gezelligheidssfeer;
- c. onderscheid bij belangenbehartiging op ideële gronden voor zover deze het maken van onderscheid rechtvaardigt.

Ook de persoonlijke levenssfeer valt niet onder het voorontwerp, en evenmin valt het openbaren van gedachten en gevoelens (de vrijheid van meningsuiting) eronder.

Voorts laat bovengenoemde formulering de mogelijkheid open dat er een gerechtvaardigd onderscheid gemaakt wordt. In artikel 11 worden die gevallen, waarin het maken van onderscheid geen discriminatie is, nader aangeduid:

- a. onderscheid dat ertoe strekt de vrouw te beschermen, met name in verband met zwangerschap en bevalling;
- b. onderscheid waarmee wordt beoogd personen van een bepaald geslacht in een bevoorrechte positie te plaatsen teneinde feitelijke ongelijkheden op te heffen;
- c. onderscheid ter bescherming van de zedelijkheid;
- d. dienstverlening op het terrein van de gezondheidszorg voor zover daarbij het geslacht bepalend is;
- e. onderscheid bij sport en spel dat wordt gerechtvaardigd door een verschil in fysieke kracht, uithoudingsvermogen of lichaamsbouw.

Het voorontwerp stelt geen strafrechtelijke sanctie in, maar wil een commissie laten oordelen over de vraag of in voorkomende gevallen sprake is van ongerechtvaardigde ongelijke behandeling.

Tenslotte dient vermeld dat een aantal bestaande wetten inzake gelijke behandeling in het voorontwerp worden opgenomen (o.m. Wet gelijk loon mannen en vrouwen).

Gerechtigheid en gespreide verantwoordelijkheid

Het voorontwerp heeft een forse discussie opgeroepen, waarin als centrale probleemstelling naar voren komt de spanning tussen het gelijkwaardigheidsbeginsel en het gespreide verantwoordelijkheidsbeginsel.

Het gelijkwaardigheidsbeginsel is in het Program van Uitgangspunten van het CDA verwoord in artikel 10:

'Het CDA gaat uit van de fundamentele gelijkwaardigheid van mensen, ongeacht overtuiging, ras, geslacht, geaardheid, afkomst en/of economische positie.'

In dit artikel is geaardheid nadrukkelijk opgenomen, voor het eerst in de geschiedenis van de christen-democratie.

In de herziene Grondwet, die thans in tweede lezing in de Eerste Kamer behandeld wordt, is terzake opgenomen artikel 1.1:

'Allen, die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.'

Het gespreide-verantwoordelijkheidsbeginsel wordt in het Program van Uitgangspunten onder meer verwoord in de artikelen 4, 24 en 25:

Artikel 4:

'De overheid als dienaar van Gods is geroepen de samenleving te dienen naar de norm van de gerechtigheid met inachtneming van de eigen verantwoordelijkheid van maatschappelijke verbanden en van burgers en met erkenning van het eigen recht en karakter van de kerk. Dit houdt in dat zij zich inzet voor een maatschappij, waarin recht en vrede heersen, opkomt voor de zwakken, vervolgd en ontheemden, het onrecht bestraft, de gewetensvrijheid eerbiedigt en de persoonlijke levenssfeer beschermt en in het algemeen die voorwaarden schept, die nodig zijn voor een samenleving van verantwoordelijke mensen.'

Artikel 24:

'De eigen betekenis van particuliere organisaties, waaronder levensbeschouwelijke organisaties op het terrein van onder meer onderwijs en vorming, maatschappelijk werk, volksgezondheid en maatschappelijke bewustwording, wordt erkend. Alle betrokkenen dient de mogelijkheid gegeven te worden bij de vormgeving van het beleid medeverantwoordelijkheid te dragen.'

Artikel 25:

'Hoeksteen van het welzijnsbeleid is de geestelijke vrijheid. Erkenning van de geestelijke vrijheid houdt in, dat de overheid geen bepaalde opvattingen dwingend als norm voor het culturele en maatschappelijke leven oplegt.'

De in de artikelen 24 en 25 aangesneden vraagstukken vinden ook hun weerslag in de Grondwet, en wel in de artikelen inzake de godsdienstvrijheid (hoofdstuk 8) en de vrijheid van onderwijs (artikel 208), alsmede in artikel 9 van het Europees Verdrag voor de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden en in artikel 2 van het eerste protocol daarbij. Het Europees Verdrag noemt die wel, maar werkt deze niet uit. Zij is een rechtsbeginsel, dat de Nederlandse wetgever wel erkent en in diverse wetten toepast.

Ook is in dit verband van belang de visie van het CDA op het huwelijk, welke is verwoord in de artikelen 14 en 15 van het Program van Uitgangspunten:

Artikel 14:

'Het CDA acht huwelijk en gezin van bijzondere betekenis. Het kind behoort te kunnen opgroeien onder de voortdurende zorg en verantwoordelijkheid van zijn ouders of verzorgers, waarbij geborgenheid, liefde en onderlinge zorg voorop staan.'

Artikel 15:

'Andere duurzame samenlevingsvormen, waarin de betrokkenen de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden, hebben aanspraak op met het gezin vergelijkbare rechten en plichten.'

De bezwaren tegen het voorontwerp richten zich met name op het voorschrift, dat instellingen op levensbeschouwelijke grondslag niet langer aan hun identiteit motieven mogen ontnemen, om homofielen en ongehuwd samenwonenden niet te aanvaarden als werknemer. Deze vorm van identiteitsbeleving dient in de visie van het voorontwerp te wijken voor de beschermplicht, die de overheid heeft ten aanzien van de betrokken categorieën mensen. Wij zullen in deze standpuntbepaling met name op dit vraagstuk nader ingaan. Het vraagstuk dus van de spanning tussen het gelijkwaardigheidsbeginsel en het gespreide-verantwoordelijkheidsbeginsel.

II. RECHTSBEGINSELEN, GRONDRECHTEN EN DERDENWERKING

Voor velen is het een verrassing gebleken, dat het voorontwerp van Wet gelijke behandeling de toepassing van het gelijkwaardigheidsbeginsel ook bij particuliere organisaties wil afdwingen. Tot dusver richtte de discussie rond de maatschappelijke aanvaardbaarheid van alternatieve samenlevingsverbanden zich voornamelijk op de behandeling door de overheid. In de afgelopen jaren heeft, zij het soms na veel discussie, de opvatting postgevat, dat de overheid geen onderscheid behoort te maken tussen gehuwden en ongehuwd samenwonenden en tussen homofielen en heterofielen¹.

De stelling, dat de overheid zich te beperken heeft tot het gebied der openbare zedelijkheid en zich onthoudt van een oordeel over de vraag hoe mensen hun privé-leven inrichten, heeft ook in het CDA ingang gevonden blijkens de toelichting op de artikelen 14 en 15 in het Program van Uitgangspunten. Dit stelt, dat de overheid, als hoedster van de publieke gerechtigheid, niet bepaalde samenlevingsvormen boven andere (of boven alleenstaanden) zou mogen bevorderen. Wel dient zij het van betekenis achten, dat mensen in samenlevingsvormen duurzaam verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden², aldus het belang daarvan onderstrepend.

Betrekkelijk nieuw is echter de stap, om een dergelijke gelijke behandeling niet alleen van overheidswege te eisen, maar deze ook aan maatschappelijke organisaties op te leggen. Uit het Program van Uitgangspunten is deze stap niet zonder meer af te leiden. De eenheid van artikel 10, waarin ook onderscheid naar overtuiging wordt afgewezen, noopt tot de conclusie dat dit artikel met name betrekking heeft op het optreden van de overheid, althans geen betrekking heeft op particuliere organisaties op levensbeschouwelijke grondslag. Ook artikel 9.17 uit 'Om een zinvol bestaan', waarin de totstandkoming van een sluitend stelsel van anti-discriminatie wetgeving wordt bepleit, had nog niet het oog op een zo vergaande wetgeving als door het voorontwerp wordt beoogd. Aan artikel 9.17 ligt de gedachte ten grondslag om op zoveel mogelijk concreet aan te geven punten discriminatie tegen te gaan en dit niet in abstracto te doen ten aanzien van bevoegdheden op de uitoefening waarvan geen controle mogelijk is.

Het voorontwerp doet een poging in die richting, maar blijft nog erg globaal: het aannemen van personeel is een bevoegdheid met een grote ruimte van beslissingsvrijheid, die nauwelijks te controleren is; in tegenstelling tot bijvoorbeeld de vraag of mannen en vrouwen voor dezelfde werkzaamheden hetzelfde loon ontvangen. In het laatste geval is de wet afdwingbaar, in het eerste is dit nauwelijks het geval; tal van andere motieven kunnen worden aangevoerd om de betrokkenen niet aan te nemen.

¹ – Drs. A. M. Oostlander, *Het gezin en andere huishoudens*, Anti-Revolutionaire Staatskunde, maart 1978, pagina 3.

– A. J. M. Mensink, *Samenlevingsvormen naast het huwelijk*, Bestuursforum, oktober 1980, pagina 293.

– E. Wiersma, *Huwelijk en alternatieve samenlevingsvormen*, Bestuursforum, maart 1981, pagina 104.

² *Program van Uitgangspunten van het CDA*, pagina 18.

Vanouds kunnen grondrechten, zoals zij in de Grondwet zijn opgenomen, ook alleen tegenover de overheid geldig worden gemaakt. Ze zijn ontstaan uit het verzet tegen de tirannieke staat. Werking naar andere organisaties dan de overheid hebben zij niet. Weliswaar is bij de behandeling van de herziene Grondwet gesteld dat deze mogelijkheid open is, maar daarmee is nog geen ervaring in de rechtspraak opgedaan.

In andere verbanden dan in het dwingend verband tussen overheid en onderdaan kunnen misschien wel dezelfde rechtsbeginselen gelden (als welke aan de grondrechten ten grondslag liggen), maar zij behoeven dan een andere uitwerking. Zij dienen in die andere betrekkingen, tussen burgers onderling, aan de hand van de eigen aard daarvan te worden ingevuld³. Zo is bijvoorbeeld in het privacy-artikel in de herziene Grondwet uitdrukkelijk de opdracht aan de wetgever opgenomen, om dit beginsel ook voor andere betrekkingen dan tussen overheid en burger te regelen. Het voorontwerp van Wet gelijke behandeling beoogt het beginsel van de gelijke behandeling dwingend op te leggen aan de burgers in hun onderling verkeer en binnen de privaatrechtelijke organisaties, die zij op grond van het recht van vereniging in het leven hebben geroepen. Het daaraan ten grondslag liggende rechtsbeginsel van gelijkwaardige behandeling vindt in het CDA een krachtig verdediger. Ook in het eigen personeelsbeleid verwerpt het CDA het onderscheid naar geaardheid en levenswandel. Spanning treedt echter op bij de vraag of particuliere organisaties het recht ontzegd mag worden een oordeel over de zedelijkheid van het privé-leven van betrokken burgers in hun besluitvorming te laten meetellen. Simpelweg het non-discriminatie-artikel uit de herziene Grondwet aan de maatschappelijke organisaties opleggen, is niet aanvaardbaar. Neem bijvoorbeeld het onderscheid naar levensbeschouwelijke overtuiging of politieke gezindheid: tal van organisaties bestaan nu juist bij het feit, dat er onderscheid naar levensovertuiging, godsdienst of politieke gezindheid is. Als er één partij is, die dat ook uitdrukkelijk erkent, dan is dat het CDA wel.

Het verkiezingsprogramma spreekt zich niet uit over de wijze, waarop deze spanning dient te worden opgelost. Wel vraagt het in artikel 3.2.c om een 'wel omschreven garantie voor ruimte voor vanuit levens- of wereldbeschouwing geïnspireerde activiteiten'. Voorts dienen instellingen bij democratisering volgens artikel 3.3.c instemming met de aard van de instelling, waarbij als voorbeeld de levensbeschouwelijke grondslag wordt genoemd, als benoemingsvoorwaarde te kunnen stellen aan kandidaat-bestuursleden. Hieruit spreekt een opvatting omtrent democratie, waarin de mogelijkheid voor minderheden om eigen organisaties te onderhouden, uitdrukkelijk wordt beschermd. Bij democratisering volgens het politieke democratie-model zou dit onmogelijk zijn. Ook in het onderwijs gaat het verkiezingsprogramma '81-'85 uit van de vrijheid van richting, inrichting en stichting.

Wij zijn van mening, conform artikel 25 van het Program van Uitgangspunten, dat de overheid geen bepaalde opvattingen dwingend als norm voor het culturele en maatschappelijke leven mag opleggen. Dat betekent, dat de vraag naar de grens van het overheidsoptreden hier actueel wordt.

³ Mr. A. M. Donner, *Handboek van het Nederlands staatsrecht*, Zwolle 1977, pagina 443.

In de politieke geschiedenis van het Nederlandse protestantisme heeft in dit opzicht artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis een interessante functie vervuld. Mede in antwoord daarop stelt de christen-democratie dat de overheidsmacht niet mag worden gebruikt ten bate van datgene wat door heersende groepen als het ware geloof wordt gezien. Dit is een afwijzing van de theocratie in strikte zin. Wij stellen ons op het standpunt, dat het algemeen opleggen van regels van overheidswege ter bestrijding van discriminatie betrekking moet hebben op zaken, waarin het individu zelf geen keuze heeft gehad, zoals huidskleur en geslacht. Ook homofiele geaardheid op zich hoort daartoe. Opvattingen over deze zaken dienen in beginsel te wijken voor de bescherming van het individu. Maatregelen terzake van een homofiele levenswandel en huwelijkse staat lijken zeker niet bij wet genomen te kunnen worden. Een wetgever, die dergelijke opvattingen juridisch probeert af te dwingen, overspeelt zijn hand. Verandering in de meningen terzake dient zich te voltrekken langs de weg van de meningsvorming in betrokken organisaties in eigen kring. Hier moet men de pastor voorrang geven boven de politie. Hoezeer men het zelf wellicht ook met de betreffende opvattingen oneens is. Een terughoudend beleid is voor de wetgever het parool. Een pastorale benadering kan op dit gebied fundamenteeler werken dan welke wetgeving ook en behoeft niet terughoudend te staan ten opzichte van de persoonlijke levenssfeer.

III. BEPERKING VAN GRONDRECHTEN EN VAN GEWETENSVRIJHEID

In feite doet zich aan ons de vraag voor of de vrijheden van godsdienst, geweten, onderwijs en vereniging en vergadering beperkt mogen worden ten gunste van het recht op gelijke behandeling.

Nu is het vraagstuk van de beperking van grondrechten in ons land vanouds veel besproken. Beperkingen zijn aanvaardbaar gebleken, bijvoorbeeld de beperking van het recht van vergadering uit hoofde van de brandveiligheid. Ook met betrekking tot de godsdienstvrijheid is dit het geval⁴. Dit recht heeft betrekking op het recht, om vrij godsdienstige overtuigingen te hebben, deze uit te dragen en godsdienstige handelingen te verrichten, individueel of samen met anderen. Dit recht wordt bijvoorbeeld beperkt door het strafrechtelijk verbod tot het toebrengen van lichamelijke letsels. Rituele offers en verminkingen zijn niet toegestaan. Misdrijven blijven misdrijven, ook al worden ze onder het mom van de godsdienstigheid bedreven. De herziene Grondwet noemt bovendien nog enkele andere motieven, om bijzondere regels te stellen. Artikel 1.16 luidt:

1. Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.

2. De wet kan terzake van de uitoefening van dit recht buiten gebouwen en besloten plaatsen regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en ter bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden.⁵

Ook de vrijheid van geweten kan niet onbeperkt worden ingeroepen⁵. Dit recht ziet op de vrijheid, om niet te worden gedwongen tot handelingen, die in strijd zijn met de gewetensovertuiging. Deze vrijheid is met name van belang op terreinen waar de overheid, in tegenstelling tot het terrein der kerk, ook bevoegdheid en bemoeiing heeft, doch waar uitzonderingen worden gemaakt voor bepaalde groepen met betrekking tot de onderwerping aan algemeen geldende regelingen. Onze wetgeving kent een hele reeks van bepalingen, waarin op grond van gewetensbezwaren vrijstelling wordt verleend: van de dienstplicht, van de plicht om zich te laten inenten, om premie te betalen aan sociale verzekeringsstelsels, om vee te doen inenten, om premie te betalen aan de verplichte W.A.-verzekering voor automobielen. Telkens zijn voorschriften opgenomen omtrent de wijze, waarop het bestaan van gewetensbezwaren kan worden gemeld en vastgesteld en omtrent de voorwaarden, die moeten verzekeen dat de vrijgestelde door erkenning niet in een voordeliger positie dan anderen

⁴ – Zie bijvoorbeeld artikel 1.16, tweede lid van de herziene Grondwet, en artikel 9, tweede lid van het Europees Verdrag.

– Zie ook Donner, a.w., pagina 466.

⁵ Mr. A. A. M. van Agt, *De functie van de wetgever met betrekking tot het normbesef*, preadvies voor het Thijmgenootschap, Kluwer, 1968: 'De vrijheid van geweten is een fundamenteel recht. Het complement van deze vrijheid is die, om overeenkomstig dat geweten te leven, zolang men daardoor aan anderen geen onduldbare hinder toebrengt. De grenzen van de door de wetgever te respecteren menselijke vrijheid liggen daar, waar een gedrag onduldbaar hinder toebrengt aan een rechtsgenoot.'

komt. Terecht behoudt de wetgever zich het recht voor af te wegen of van wettelijke verplichtingen kan worden afgeweken. Een rechtsorde, die de beslissing over de toepasbaarheid van het gewetensbezwaar aan de bezwaarde overlaat, heft zichzelf op. Dat zou in strijd zijn met de bijzondere taak, die wij voor de overheid in de samenleving zien. Evenzo zijn beperkingen op de onderwijsvrijheid mogelijk, zoals bijvoorbeeld uit het ontslagverbod voor zwangere werknemers blijkt. Artikel 208 van de Grondwet en het Europees Verdrag geven zelf de gronden voor beperking aan.

Het vraagstuk, waarover wij ons standpunt proberen te bepalen, spitst zich dus toe op de aanvaardbaarheid van het beroep op de vrijheden van godsdienst, geweten, onderwijs, vereniging en vergadering terzake van het onderscheid maken tussen homo- en heterofielen en tussen gehuwden en ongehuwd samenwonenden enerzijds tegenover de voorgenomen algemeen geldende regeling van de bescherming van individuen tegen ongelijkwaardige behandeling anderzijds.

IV. TOEPASSINGEN VAN VRIJHEDEN

In haar reactie op het voorontwerp stelt de Unie 'School en Evangelie', dat zaken, die verband houden met iemands geslacht, homofilie of levensstaat, niet getrokken mogen worden in de sfeer van macht en recht, maar thuishoren in de sfeer van de christelijke naastenliefde. Menselijke en pastorale overwegingen moeten de doorslag geven⁶. Om deze reden spreekt men zich uit tegen ongelijke behandeling op grond van geslacht, homofilie of huwelijkse staat.

De protestants-christelijke onderwijsbond PCO wijst ook discriminatie op grond van deze kenmerken af⁷. Zij stelt zich echter op het standpunt, dat schoolbesturen vrij zijn in het vaststellen van hun schoolwerkplan. Daarin kunnen zij ook bepaalde opvattingen over huwelijk en seksualiteit tot uitdrukking brengen. Van sollicitanten mag dan gevraagd worden of zij daarachter staan. In zo'n geval zou niet het feit alleen dat iemand homofiel is of ongehuwd samenwoont de doorslag geven, maar wel de opvattingen, die hij of zij op dat punt heeft. Aldus de PCO.

Hoezeer wij ons ook verwant voelen met de benadering van de Unie 'School en Evangelie' op het pastorale vlak, in het politieke dient ten principale de vraag behandeld te worden of de staat de bescherming tegen de ongelijke behandeling mag laten prevaleren boven de vrijheid om sollicitanten af te wijzen op grond van hun geaardheid of huwelijkse staat.

Ook de weg die de PCO inslaat, biedt geen antwoord op deze vraag, al kan impliciet worden afgeleid dat deze organisatie dat recht wel aan de overheid wil toekennen. Voorts heeft het voorontwerp geen betrekking op het hebben van opvattingen terzake van homofilie en huwelijkse staat. Die zijn en blijven vrij, aan het grondrecht van de vrijheid van meningsuiting worden geen beperkingen opgelegd.

De vrees, die prof. dr. W. H. Velema uitte in Amersfoort⁸, als zou het voorontwerp door gelijke behandeling af te dwingen ook de opvatting terzake van hen, die ongelijke behandeling voorstaan, maatschappelijk stigmatiseren, is wel begrijpelijk, maar mag niet in het oordeel over het voorontwerp worden verdisconteerd. Hoewel het voorontwerp daartoe zelf aanleiding gegeven heeft door voet te geven aan onverdraagzaamheid ten opzichte van godsdienstige opvattingen, die men absurd vindt. Toch noopt deze verwachting eerder tot een des te krachtiger handhaving van het grondrecht op vrije meningsuiting.

Wij zijn van mening, dat de rechten op vrijheid van godsdienst, geweten, onderwijs, vereniging en vergadering met zich meebrengen, dat een organisatie op levensbeschouwelijke grondslag ook in haar personeelsbeleid de identiteit zal mogen verdisconteren. Een scheiding of mindere mate van toepasbaarheid van leer en leven, van godsdienstige overtuiging en het praktiseren daarvan, verwerpen wij. Het voorontwerp suggereert dit terzake van het onderwijs: in artikel 2 en op pagina 70 van de Memorie van Toelichting wordt gesteld, dat een uitzondering op de wet geldt voor

⁶ Trouw, 20 januari 1982.

⁷ Trouw, 21 januari 1982.

⁸ Trouw, 11 januari 1982.

activiteiten en voorzieningen, die het belijden van een religie of levensovertuiging betreffen of daarmee direct verband hebben. Als voorbeelden worden genoemd de eredienst, bezinningsbijeenkomsten en meditatie (onder meer Vrijmetselarij en Bhagwan), de opleiding van priesters etc., catechisatie, kloosterleven en bijbelstudie-jeugdkampen. Niet onder de uitzondering vallen 'activiteiten en voorzieningen, die met het belijden geen of slechts een verwijderd verband vertonen; hierbij wordt gedacht aan voorzieningen en activiteiten, waarin het algemeen maatschappelijke dan wel het recreatieve of sociaal-culturele element overheerst, zoals het geval is bij het exploiteren van een ziekenhuis, het organiseren van algemeen maatschappelijke dienstverlening of het houden van een zeilkamp'. Niet geheel duidelijk is, waarbij het onderwijs wordt ingedeeld. Uit de voorbeelden kan worden afgeleid, dat het onderwijs wordt ingedeeld bij de activiteiten, die met het belijden een verwijderd verband houden. Hetzelfde zou kunnen gelden voor gezinsvervangende tehuizen, bejaardentehuizen, enz.

Deze passage heeft veel onrust verwekt door de suggestie, die hij wekt, als zou het belijden van een godsdienst vooral plaatsvinden binnen de kerken. Zelfs de stelling, dat onderwijs en andere genoemde activiteiten meestal in een verwijderd verband staan tot de *kerkelijke* belijdenis is doorgaans onjuist, zoals men bijvoorbeeld ziet bij instellingen gedragen door christenen uit de vrijgemaakt gereformeerde kerken of door rooms-katholieken. Ook de niet op een kerkelijke confessie gebaseerde christelijke scholen staan echter zeker niet in een verwijderd verband tot de levensbeschouwelijke inspiratie zelf! Een goed voorbeeld van een dergelijke instelling is het CDA. In het door het CDA aanvaarde rapport 'Grondslag en politiek handelen' (pagina 70 e.v.) en in het Program van Uitgangspunten van het CDA (artikelen 1, 2 en 3) vindt men nadrukkelijk onder woorden gebracht, dat niet het kerkelijk belijden maatgevend is voor de hantering van het Evangelie in de politiek: in het CDA zijn wij van mening, dat in het algemeen geen directe bemiddeling via de confessie nodig of wenselijk is, maar wèl dat Gods openbaring het levend oriëntatiepunt is voor alle CDA-leden voor het verstaan van het appèl dat tot het politieke leven wordt gericht. Dit geldt mutatis mutandis evenzeer voor andere maatschappelijke organisaties. Het door het voorontwerp aangebrachte onderscheid is ook al te vinden in het 'Advies over de wettelijke bestrijding van discriminatie wegens homofilie'⁹. Dit stelt: 'Hoezeer deze instellingen een confessionele achtergrond hebben en een privaatrechtelijke rechtsvorm bezitten, niet ontkend kan worden dat zij thans in hoofdzaak een publieke functie verrichten. Het in veel gevallen in de directe omgeving ontbreken van vergelijkbare overheidsinstellingen, alsmede het feit dat zij in overwegende mate van overheidswege worden bekostigd, duidt daarop'.

Deze redenering gaat mank. Vanouds richtte het particulier initiatief zich niet op verzorging van de eigen kring, maar op de dienst in de samenleving. Dàt is het wezenskenmerk. Dat de overheid zulke activiteiten met subsidie ondersteunt, omdat zij het algemeen belang daarvan onderkent, betekent niet dat de activiteiten daarmee van karakter veranderen. Die publieke functie is er vanouds geweest. Evenzo brengt het ontbreken van vergelijkbare overheidsinstellingen (beter gezegd: bijzonder-neutrale instellingen) geen verandering aan in de publieke functie van het particulier

⁹ *Advies over de wettelijke bestrijding van discriminatie wegens homofilie*, Ministerie van CRM, 1981, pagina 79.

initiatief. Dit duidt eerder op een gebrek aan initiatief in niet-christelijke kringen. De conclusie, dat de publieke functie van particuliere instellingen tot beperking van de godsdienstvrijheid mag leiden, is op zich ondeugdelijk. Die publieke functie is er vanouds geweest. Actieve geloofsbeleving zal altijd publieke consequenties hebben. Het voorontwerp hanteert een in dezen klassiek-liberale godsdienstopvatting. Evenmin kan men categorisch stellen dat binnen de instellingen in kwestie een onderscheid aan te brengen is in activiteiten, die naar hun aard in enigerlei vorm uitdrukking geven aan godsdienst of overtuiging en activiteiten, waarbij dit niet het geval is. De Hoge Raad volgde deze redenering, maar zij is door mr. P. J. Boukema krachtig weerlegd. Simpel gesteld betreft het daarbij de vraag: wat heeft rekenen nu met het christelijk geloof te maken? Men kan deze vraag niet beantwoorden zonder tevens acht te slaan op motief en doelstelling van degene die de activiteit verricht en op bestaande opvattingen terzake van de relatie tussen leer en leven. Eén en ander leidt de rechter terecht tot terughoudendheid; hij belandt anders in een theologische discussie, waartoe hij niet competent is. Ook de Hoge Raad en de Europese Commissie nemen deze terughoudendheid liever in acht. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de uitspraak dat het dragen van een baard valt onder de bescherming van de gewetensvrijheid, hoewel moeilijk gezegd kan worden dat dit naar zijn aard uitdrukking geeft aan een godsdienst of een overtuiging¹⁰.

Voorts is het in het licht van een consistente uitwerking van de levensbeschouwelijke grondslag evenzeer ondenkbaar dat men voor bepaalde vakken wel mensen les laat geven, die dat op grond van die levensbeschouwing in andere vakken niet zouden kunnen doen. Dat moet de leerling een merkwaaardige indruk geven van het gehalte van die levensbeschouwing. Men mag het de opstellers verwijten, dat zij ondanks hun goede bedoelingen deze zaken niet zuiverder en met meer gevoel voor de belevingswereld van betrokkenen uiteengezet hebben.

De problematiek, die thans bij het voorontwerp van Wet gelijke behandeling rijst, is in de 'Wet gelijke behandeling mannen en vrouwen' (Staatsblad 1980, nr. 86) correcter geregeld dan in het onderhavige voorontwerp. In de 'Wet gelijke behandeling mannen en vrouwen' is in artikel 4 een uitzondering toegestaan, indien 'de eigen aard van een instelling voor bijzonder onderwijs zich daartegen verzet'. Volgens de Memorie van Toelichting bij het onderhavige voorontwerp is hierbij voornamelijk gedacht aan internaten. Daarvoor is echter, aldus de Memorie van Toelichting, in het voorontwerp een voorziening getroffen in artikel 11 onder c. Dit artikel heeft betrekking op gerechtvaardigd onderscheid ter bescherming van de zedelijkheid. Ook deze redenering van de Memorie van Toelichting is in hoge mate aanvechtbaar. Het in de 'Wet gelijke behandeling mannen en vrouwen' gemaakte voorbehoud met betrekking tot de eigen aard van het bijzonder onderwijs kan niet worden gereduceerd tot het kluchtige thema van de slaapzalen op internaten. Het gaat om de vraag of het belang van een Joods meisje om, tegen de Joodse opvattingen in, toegelaten te worden op een orthodox-Joodse school voor jongens, een belang is waarvoor de overheid met juridische wapens moet opkomen.

¹⁰ Mr. P. J. Boukema, *Het geweten als staatsrechtelijk probleem*, Alphen a/d Rijn, 1972, pagina 16 en 17.

Vanouds is onze partij opgekomen voor de vrijheid van burgers en hun organisaties, om hun verantwoordelijkheid en roeping maatschappelijk waar te maken. Men kan zelfs stellen, dat zonder deze vrijheid en het bestaan van deze organisaties een belangrijk motief voor het bestaan van een partij als het CDA wegvalt. Onze visie op de verantwoordelijke maatschappij brengt met zich mee dat wij ons afhankelijk weten van vrije organisaties, die een onvervreemdbaar mandaat hebben op hun gebied om hun roeping in praktijk te brengen. Als zulke vrije organisaties niet meer zouden bestaan, op wie zou dan nog voor rentmeesterschap en solidariteit een appèl gedaan kunnen worden? Voor wie zou nog gespreide verantwoordelijkheid gevraagd hoeven worden? Wanneer wij in het navolgende dan ook onze vraagstelling inzake de spanning tussen gelijkwaardigheid en gespreide verantwoordelijkheid, tussen gelijke behandeling en identiteit, nader uitwerken, onderkennen wij daarbij tussen kerk en staat tal van organisaties op levensbeschouwelijke grondslag, welke grondslag ten volle in het beleid van die organisaties tot uitdrukking moet kunnen komen behoudens de beperkingen, die onze rechtsorde (conform het gestelde op pagina 13) daaraan oplegt. Voor een politieke partij is hier staatsrechtelijk geen grijze zone. Er is éénheid van leer of er is geen leer. Een beetje van het een of ander is politiek irrelevant; wat men er in de praktijk van terecht brengt, behoort tot de verantwoordelijkheid van de betrokkenen.

Hier dringt zich een vergelijking op met het beleid terzake van de democratisering van gesubsidieerde instellingen. Daarbij neemt de regering de vrijheid, om aan het bestuur van een organisatie op levensbeschouwelijke grondslag het recht te ontzeggen om van kandidaat-bestuursleden uit de kring van het personeel onderschrijving van de identiteit te eisen, als die eis niet ook bij indiensttreding is gesteld. De regering houdt de organisaties derhalve aan een consequente hantering van de identiteit. Tegen deze redenering is in de Tweede Kamer geen bezwaar gemaakt. Het betreft hier dan ook een andersoortige aanpak. Het voorontwerp van Wet gelijke behandeling matigt zich immers een oordeel aan over de inhoud van de activiteiten; het democratiseringsbeleid legt hier slechts een formeel criterium aan ⁴¹.

Een en ander leidt ons tot de conclusie, dat in alle gevallen waar organisaties op levensbeschouwelijke grondslag een beroep doen op de godsdienstvrijheid, dit met recht gedaan kan worden.

Het gaat in alle gevallen om de vraag of deze vrijheid beperkt mag worden, en in het geval van het bijzonder onderwijs bovendien om de extra bescherming, die de vrijheid van onderwijs biedt.

Strikt logisch geredeneerd is er in de systematiek van het voorontwerp dan ook geen reden, om alleen de kerken en vergelijkbare levensbeschouwelijke activiteiten uit te sluiten. De conclusie moet dan luiden, dat ofwel alle activiteiten op levensbeschouwelijke grondslag buiten de werking van het voorontwerp worden gebracht, ofwel de kerken en vergelijkbare activiteiten worden er ook binnen gebracht.

⁴¹ Iets anders is de vraag of democratisering als zodanig zich verdraagt met de identiteit. Het is zeer te betreuren, dat het Leger des Heils zijn strijd om gevechtwaard te zijn van de toepassing van de Wet op de Ondernemingsraden alleen, zonder enige bijstand van andere kerkgenootschappen, heeft gestreden en verloren.

Ontheffing van gewetensbezwaarden?

Een andere redeneerwijze, die meer ligt in de lijn van denken die boven werd ontvouwd rond het begrip gewetensvrijheid, zou kunnen luiden dat kerken, vergelijkbare levensbeschouwelijke activiteiten en het bijzonder onderwijs worden uitgesloten van de werking van het voorontwerp wegens hun bevoegdheid, om interne zaken zelf te regelen. Deze vrijheid is hen verleend in de Wet op de kerkgenootschappen, respectievelijk artikel 208 van de Grondwet. Voor andere instellingen zou met de gewetensvrijheid moeten worden gewerkt.

De vrijheid van geweten heeft dan vooral betrekking op terreinen, waar de overheid wel bemoeienis heeft, maar waar uitzonderingen worden gemaakt voor bepaalde groepen op grond van gewetensbezwaren. Terzijde zij opgemerkt, dat het in dit geval een niet principieel andere, maar wel opvallende vorm van gewetensbezwaar zou betreffen, die direct gevolgen heeft voor andere dan de bezwaarde zelf, namelijk het bezwaar van het bestuur van een instelling om iemand in dienst te nemen.

Hantering van gewetensbezwaar betekent dat er behalve op de terreinen van defensie en verzekeringen ook toetsing van gewetensbezwaren op andere gebieden gaat ontstaan. Wij zijn daarvan geen voorstander. Doorgaans betekent het verschuiving van de problematiek naar de betrokken commissie. Het gevaar bestaat dat mensen, die hun woordje goed kunnen doen, er beter vanaf komen dan zij, bij wie dit minder het geval is. Allerlei grensgevallen zullen zich voordoen, waarbij de betrokken instellingsbesturen nu eens wel voor onderscheid zullen beslissen en dan weer niet.

Pastorale motieven kunnen daarbij een belangrijke rol spelen. Het zal bijzonder moeilijk zijn die tegenover een commissie hard te maken. De commissie zal immers met name een toets op de consequente toepassing van het ingenomen standpunt verrichten. Stel dat een schoolbestuur iemand niet wil weigeren, die thans samenwoont na een eerdere echtscheiding. Betrokkene heeft dit als een traumatische gebeurtenis ervaren. Een tamelijk vaak voorkomende zaak. Men durft niet terstond weer een huwelijk te sluiten. Het bestuur besluit uit pastorale overwegingen de zaak niet op scherp te stellen. Verspeelt men nu echter niet de mogelijkheid dit in andere gevallen wel te doen, omdat men tegen het verwijt van inconsequent gedrag zich slechts met moeite kan verweren? Het komt ons voor dat deze toetsing een buitengewoon moeilijke zaak zal zijn.

Bezwaarlijk lijkt ook, dat het recht op gewetensvrijheid in dit geval aan een instelling zou worden toegekend, waar het tot dusver vooral op individuen betrekking heeft.

De in het voorontwerp voorgestelde commissie zou volgens het voorontwerp moeten bestaan uit emancipatiedeskundigen. Tenminste zou de commissie ook de beschikking dienen te hebben over juridische deskundigheid en verstand van en inlevingsvermogen met betrekking tot de levensbeschouwelijke verscheidenheid in ons land. In het algemeen vinden wij echter dat het geen aanbeveling verdient, om in ons land toetsing van omstreden gedragingen te gaan opdragen aan commissies, die van overheidswege worden ingesteld. Als een algemene regel moet worden uitgevaardigd, dient de gewone rechter de aangewezen instantie te zijn, zoals bij het strafrechtelijk verbod op discriminatie naar huidskleur het geval is.

Als geen algemene regel kan worden ingesteld, dient het te beschermen belang zéér groot te zijn, wil men een gewetensbezwaardenregeling instellen. Beter lijkt het de

voorkeur te geven aan vrije meningsvorming in democratisch bestuurde organisaties. Niet voor alles dient men naar de overheid te lopen; mensen kunnen dergelijke gevallen dikwijls zeer wel zelf in eigen kring oplossen ¹².

V. ONDERSCHIED TUSSEN HETERO- EN HOMOFIELEN

In het geval van homo- of heterofilie is naar onze mening sprake van ongelijke behandeling naar geaardheid. Hoewel dit in wetenschappelijke kring niet door ieder aanvaard is en er dus ook sprake kan zijn van aangeleerd gedrag, menen wij toch dat mensen, die zich als homofiel beschouwen, niet werkelijk in volle vrije keuze daartoe gekomen zijn. Het zich daartoe bekennen betekent in onze samenleving toch ook het op de koop toe nemen van een portie minachting bij tijd en wijle.

De Bijbel doet ondubbelzinnige uitspraken over de verwerpelijkheid van de cultische en gewelddadige vormen van homoseksualiteit ¹³. Over andere vormen van homoseksualiteit zijn de theologen verdeeld. Wij kunnen dit als politieke partij slechts constateren, een theologisch debat dient niet in de politiek beslist te worden.

In het CDA zijn wij tot de conclusie gekomen, dat het even ondubbelzinnig gestelde liefdesgebod ons ertoe verplicht de homofiele mens als naaste te behandelen en de mogelijkheid van maatschappelijke ontplooiing niet te onthouden. Wij verwerpen zelf onderscheid naar homofiele geaardheid en levenswandel. Dit betekent echter nog niet dat het ons vrij staat deze opvatting, voor zover het de levenswandel betreft, dwingend van overheidswege op te leggen aan hen, die tot een andere conclusie komen op grond van hun uitleg van de Bijbelse boodschap. Een dergelijke handelwijze strijdt met onze evenzeer op de Bijbel gefundeerde visie op de taak van de overheid in onze samenleving.

Wij zijn van mening dat ook een schoolbestuur, dat op grond van zijn godsdienstige opvattingen de homofiele levenswandel verwerpt, niet een homofiele sollicitant mag afwijzen, die in zijn dagelijks leven conform de in betrokken kring heersende opvattingen zijn aanleg niet praktizeert. Daartoe lijkt de godsdienstvrijheid ingeperkt te mogen worden en lijkt een wettelijk verbod om onderscheid te maken naar geaardheid *als zodanig* aanvaardbaar. De regering dient de aanvaardbaarheid in consultaties met de betrokken godsdienstige groeperingen na te gaan. Bij twijfel stelle de wetgever zich terughoudend op. Het heeft geen enkele zin een verbod in het leven te roepen dat wordt ontdoken; dat lokt onwaarachtigheid uit, dan wel het trotseren van de wet, omdat men God meer gehoorzaamheid verschuldigd is. De beleidspraktijk rond de inentingsplicht strekke in dit verband tot voorbeeld.

Een verbod om onderscheid te maken naar levenswandel, het praktizeren van de geaardheid, kunnen wij echter niet aanvaarden. Immers: weegt het belang van de gelijke behandeling nu zo zwaar, dat instellingen op levensbeschouwelijke grondslag gedwongen moeten worden in strijd met de bij die instellingen heersende godsdienstige opvattingen leraren met een homofiele partner te aanvaarden? Het antwoord daarop lijkt ons negatief.

Het belang van een samenlevende homofiele leraar, om benoemd te worden aan een school waar zijn gedrag als zodanig gebrandmerkt wordt, is, hoezeer wij zo'n brandmerking ook betreuren, niet een belang, waarvoor de overheid juridisch moet opkomen. Veeleer ligt hier een taak voor de pastor, die veel dieperreikende middelen heeft om ongerechtvaardigd onderscheid te bestrijden.

¹³ Dr. H. Berkhof: *Geen gebod voor orthodoxen*, Trouw, 29 januari 1982.

¹² Aldus ook dr. F. Denkers: *Gewetensbezwaren politie niet op te lossen met juridische middelen*, Trouw, 3 januari 1981.

Het gaat om toelating in een sociaal verband, waar de betrokkene volgens de in dat verband heersende godsdienstige opvattingen naar zijn levenswandel niet thuishoort. Dwingt men toelating af, dan zal wetsontduiking het gevolg zijn. Veel effectiever lijkt het de weg te volgen van bevordering van de meningsvorming terzake, met andere dan juridische middelen. Deze opvatting wordt al sinds jaar en dag in christen-democratische kring aangehangen¹⁴.

Voorbeelden zijn het verstrekken van subsidie voor contacten tussen homofielen-organisaties en kerken en voor informatieverstrekking terzake. Dat blijkt ook in de praktijk effectief: de kerken in Nederland hebben hun opvattingen terzake de laatste tien jaar veel verder ontwikkeld dan in de voorafgaande halve eeuw het geval is geweest. Ongeacht deze gunstige veranderingen in het denken over homofielen, blijft het noodzakelijk dat de afkeurenswaardige toon, waarop over hen wordt gesproken, maatschappelijk onaanvaardbaar wordt geacht. Wij hebben hiermee niet het oog op orthodoxe bijbeluitleg, maar op begeleiding van homofielen als groep. Deze dient strafbaar te worden gesteld. Voorts kan een menswaardige ontplooiing van de homofielen bevorderd worden langs de weg van de woningtoewijzing aan duurzaam samenwonenden, door vergunningverlening en subsidiëring voor ontmoetingsgelegenheden, door effectieve politiebescherming van homofielen en door bij benoeming in officiële ambten geen onderscheid meer te maken.

Hetgeen hierboven gezegd is over het weren van medewerkers met een homofiel levenspatroon brengt niet met zich mee, dat instellingen op levensbeschouwelijke grondslag ook zonder meer gerechtigd zouden moeten zijn zodanige medewerkers te ontslaan. Zij behoren dan reeds tot het betreffende sociale verband. Zij hebben daaraan hun krachten gegeven. (De Belgische leraren, waarvoor op 23 januari 1982 is gedemonstreerd, was meer dan 20 jaar bij het onderwijs.) Hetzelfde geldt voor medewerkers, die ongehuwd gaan samenwonen of na echtscheiding een kerkrechtelijk niet geldig huwelijk aangaan.

Het belang van de betrokken medewerkers, om niet zonder meer op straat te worden gezet, is een belang dat meer bescherming verdient, dan het belang om benoemd te worden aan een instelling, waar betrokkenen zich toch niet thuis zullen voelen. Terecht weegt de rechter in deze gevallen de zwaarte van het gehanteerde middel (ontslag) af tegen het nadeel voor de betrokken instelling.

Op de besturen van de instellingen rust in deze een grote, ook pastorale, verantwoordelijkheid.

IV. ONDERSCHIED NAAR BURGERLIJKE STAAT

In tegenstelling tot het onderscheid naar seksuele geaardheid, betreft het onderscheid naar het gehuwd of niet gehuwd samenwonen in elk geval bij heterofielen doorgaans een kwestie van persoonlijke keuze van levenswandel. We zijn van mening, dat in deze keuze tot uitdrukking komt hoe men zelf tegenover de uit godsdienstig oogpunt zeer bijzondere verhouding van het huwelijk staat. Aan organisaties op levensbeschouwelijke grondslag mag naar onze mening de vrijheid niet ontegensprekend worden dit als selectiecriteria te hanteren. De identiteit komt hierin nadrukkelijk tot uiting. Zoals gezegd, staat deze benadering los van de vraag of het uit pastorale overwegingen juist is, het al of niet kerkelijk huwen bij de personeelsselectie te laten meewegen. Wij menen trouwens, dat ook besturen van organisaties op levensbeschouwelijke grondslag dit niet als een pastoraal dwangmiddel gebruiken, om kerkelijke sacramenten te handhaven. Het gaat hen om de vraag of betrokkenen in hun levenswandel er blijk van geven de levensbeschouwing, waar de organisatie van uit gaat, serieus te nemen. Die vraag is, menen wij, correct en kan niet van overheidswege onmogelijk gemaakt worden.

In het algemeen vragen wij ons af of onderscheid naar het dragen van gezinsverantwoordelijkheid langs wettelijke weg bestreden zou moeten worden. Wij menen, dat hiertegen bezwaren moeten worden ingebracht vanuit het denken over samenlevingsverbanden. Zoals wij eerder uiteenzetten, meent het CDA dat de overheid niet het ene type samenlevingsverband moet voortrekken boven het andere. Wel dient zij het van groot belang te achten, dat mensen verantwoordelijkheid voor elkaar aangaan. Het is daarom onjuist, om burgerlijke staat en gezinsverantwoordelijkheid in één adem te behandelen, zoals het voorontwerp doet. Het tweede is fundamenteel iets anders dan het eerste. Het duidelijkst komt dit tot uiting in de discussie over de zogenaamde 'echte minima'. Het betreft daarbij mensen, die van hun minimuminkomen ook nog anderen moeten onderhouden. De regering beschermt hen bij voorrang boven de andere minimuminkomenstrekkingen. Ook in de sfeer van belastingheffing en sociale zekerheid, bij woningtoewijzing etc. wordt terecht onderscheid gemaakt naar de mate, waarin men verantwoordelijkheid draagt voor anderen. Dat is sterk bepalend voor de draagkracht van het huishouden. Het is niet geheel duidelijk of het voorontwerp een dergelijk onderscheid voor de overheid nog toelaatbaar acht. Artikel 37 is een restartikel, waarvan de reikwijdte niet duidelijk omschreven is.

In elk geval lijkt het wél denkbaar, dat onderscheid naar draagkracht ook door maatschappelijke organisaties gemaakt moet kunnen worden. Denk bijvoorbeeld aan diaconieën en charitatieve instellingen.

Het uitbannen van het onderscheid naar het dragen van gezinsverantwoordelijkheid uit het openbare leven staat op zeer gespannen voet met de politieke overtuiging van het CDA.

De vraag dient te worden gesteld, of een personeelsbeleid, dat voorkeur heeft voor mannen of vrouwen in wier levensonderhoud niet wordt voorzien, boven personen bij wie dit wel het geval is (en soms in ruime mate), in gemoede een positief sociaal-zedelijk gehalte kan worden ontzegd. Hoezeer sommigen zich ook van de onbedoelde negatieve effecten bewust zijn.

¹⁴ Vgl. dr. W. de Kwaadsteniet, Handelingen Tweede Kamer, 24 november 1976, pagina 1470: 'Ook zal de overheid steeds moeten onderzoeken of het doel, dat zij zich stelt, op een andere wijze kan worden bereikt dan door het opleggen van verplichtingen, waardoor de gewetensvrijheid kan worden aangetast' (bij de behandeling van de Wet Gewetensbezwaren Militaire Dienst). Zie ook Van Agt, a.w. en Boukema, a.w.

Het CDA wil de aanspraken op betaalde arbeid van de gehuwde vrouw zoveel mogelijk honoreren. Het maakt echter verschil of men terzake een actief werkgelegenheidsbeleid voert, dan wel werkgevers wil bewegen om een beleid te voeren, dat tegen genoemde sociaal-zedelijke opvattingen indruist. Laat staan dat men daar sancties aan verbindt. Wie een dergelijke beslissing op één lijn stelt met het onderscheid naar geaardheid, ras en sekse, doet onrecht aan de homofielen (of mensen, die naar huidskleur gediscrimineerd worden). Aan dit laatste onderscheid is het sociaal-zedelijk gehalte wel degelijk te ontzeggen. Dat is voor ieder duidelijk. Wetsontwerpen behoren zaken te behandelen, die van vergelijkbare aard zijn en die aan soortgelijke maatschappelijke processen beantwoorden.

Het is in dit verband goed nog eens te wijzen op de registratie, die het CDA-program in artikel 3.14.f bepleit ter bescherming van met het gezin vergelijkbare samenlevingsvormen. De homofiel en zijn of haar duurzame samenlevingsverband hebben recht op deze bescherming! Deze mag niet worden veronachtzaamd, omdat ongehuwd samenwonenden in het algemeen zich thans kunnen onttrekken aan de plichten, die het samenlevingsverband maatschappelijk met zich meebrengt. Invoering van deze registratie is een sociale noodzaak.

Een en ander brengt ons tot de conclusie, dat onderscheid op grond van gezinsverantwoordelijkheid, of breder gezegd: het verantwoordelijkheid dragen voor anderen, wel degelijk gemaakt moet kunnen worden. Door maatschappelijke organisaties op grond van godsdienstige en levensbeschouwelijke overwegingen. Door overheid en maatschappelijke organisaties op grond van algemeen-zedelijke en sociale motieven: het is een groot goed, dat mensen zich om elkaar bekommeren. De overheid respecteert en bevordert dat.

VII. CONCLUSIES

1. Mensen dienen niet gediscrimineerd te kunnen worden naar kenmerken waarop zichzelf geen invloed hebben kunnen uitoefenen (huidskleur, geslacht, homofiele geaardheid). Zij hebben daarin zelf geen keuze gehad. Overheid noch maatschappelijke organisaties mogen op grond van geaardheid op zichzelf onderscheid maken. Een wettelijke verplichting daartoe lijkt juist. Ook instellingen, die menen dat homofilie verwerpelijk is, mogen een sollicitant, die conform deze opvattingen tegen zijn geaardheid strijdt, enkel op grond van die geaardheid niet weigeren. Een beperking van de godsdienstvrijheid lijkt terzake aanvaardbaar. De overheid dient in consultatie met de betrokken godsdienstige groeperingen de aanvaardbaarheid daarvan na te gaan.
2. Anders ligt het waar ook een persoonlijke keuze in het geding is, zoals bij het onderscheid tussen gehuwd en ongehuwd samenwonenden. Het betreft hier een handeling, waarin een geloofsovertuiging tot uitdrukking kan komen. Voor instellingen op levensbeschouwelijke grondslag moet onderscheid zeker mogelijk zijn.
3. Hoewel wij in het CDA die opvatting zelf niet zijn toegedaan, dient ook het onderscheid naar de praktische beleving van een homofiele geaardheid voor instellingen, die op grond van hun interpretatie van de Bijbel daartoe komen, niet *bij wet* onmogelijk gemaakt te worden. Andere wegen dienen bewandeld te worden: ietwat gearcheerd gesteld moet men hier de pastor voorrang geven boven de politie.
4. Het voorontwerp tendert terzake van de godsdienstvrijheid naar een klassiek-liberale visie. Ten onrechte stelt men, dat scholen, ziekenhuizen enz. op levensbeschouwelijke grondslag in een verwijderd verband staan tot het belijden. Er is eenheid van leer en leven of er is geen leer. Terzake van een oordeel over wat betrokkenen daarvan waarmaken, is de politiek niet competent. Terughoudendheid is gewenst.
5. In aansluiting op het CDA-verkiezingsprogramma 'Om een zinvol bestaan' verdient de rechtsbescherming van de homofiel en zijn of haar duurzaam samenlevingsverband uitdrukkelijk aandacht. Het invoeren van een registratie voor met het gezin vergelijkbare samenlevingsvormen lijkt daartoe noodzakelijk. Ook op andere terreinen doet de nota aanbevelingen voor een beleid gericht op integratie van homofielen in de samenleving. Ten onrechte stelt het voorontwerp het dragen van gezinsverantwoordelijkheid op een lijn met de huwelijkse staat.